

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОВІЛЬНОГО САМОВРЯДУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПІСЛЯ ВІДБУВАННЯ ТЕРМІНУ ПОКАРАННЯ

УДК:159.9 : 34 (075.8)

Сорока А. В.

Кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри прикладної психології, Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, м. Харків (Україна)

Анотація. У статті представлені результати дослідження особливостей довільного самоврядування особистості після відбування терміну покарання відповідно до виконання запропонованого нами раніше системо-комплексу [2; 5]. Використовуючи «Систему вольової саморегуляції особистості» нами виявлені і оцінені показники за допомогою методики «Здатність до самоврядування», розроблена М. М. Пейсаховим яка визначає рівні сформованості здатності до довільного самоврядування особистості (високий, середній, низький). Довільне самоврядування нами розглядається як складова частина вольової саморегуляції особистості. У своїй сукупності, показники субшкал методики, розкривають здатність суб'єкта до управління своєю поведінкою в аспекті діяльнісного підходу. Недостатній розвиток того чи іншого компоненту (етапу), із всього циклу, має негативно вплинути на подальші етапи та на весь процес самоврядування особистості.

Нами також виявлені особливості здатності до довільного самоврядування в різних вікових групах досліджуваних після відбування терміну покарання з метою їх оптимізації ресоціалізації у суспільстві.

Ключові слова: системо-комплекс, діяльнісний підхід, довільне самоврядування особистості, психодіагностична програма, ресоціалізація особистості.

Постановка проблеми та її актуальність. Необхідність підвищення ефективності роботи служби пробації України щодо соціальної реабілітації особистості після відбування терміну покарання ставить перед психологами проблему розробки таких форм і методів роботи, при яких досягнення позитивного впливу на них буде найбільш ефективним і

всебічним. Удосконалення діяльності психологів служби пробації України передбачає необхідність розробки типових програм впливу на різні категорії девіантної особистості. При цьому наголошується на важливості особливого підходу до категорії досліджуваних після відбування терміну покарання з метою їх оптимізації соціальної реабілітації у суспільстві

[1;2;].

Аналіз останніх досліджень і публікацій по досліджуваній проблемі, констатує недостатній розвиток вольової сфери девіантної особистості як на етапі звільнення так і після відбування терміну покарання. Як наслідок, відзначається невміння управляти своєю поведінкою і діяльністю, вибрати цілі і засоби їх досягнення, нести відповідальність за те, що відбувається в житті девіантної особистості.

При розгляді вольової саморегуляції особистості після відбування терміну покарання ми дотримувалися положень, розроблених в рамках регуляційного підходу щодо вивчення волі (М. Я. Басов, Л. М. Веккер, А. І. Висоцький, І. І. Купцов, В. І. Селіванов і ін.). Воля розуміється як свідоме регулювання людиною своєї поведінки і діяльності, виражене в умінні долати внутрішні та зовнішні труднощі при здійсненні цілеспрямованих дій вчинків. Вольову саморегуляцію ми розглядаємо як складову частину довільного управління особистістю своєю поведінкою і діяльністю. Довільному управлінню відповідає більш широке поняття «воля». Вольова саморегуляція покликана утримувати поведінку людини в межах норм, правил, вироблених довільним управлінням. Дане положення психології волі розробляється в працях В. А. Іваннікова, Є. П. Ільїна, В. К. Каліна, В. К. Котирло, Н. І. Непомнящей, Г. С. Никифорова, М. М. Пейсахова, Г. М. Солнцева, Л. Д. Столяренко та ін. [3;4].

У даній роботі розглядаються психологічні особливості довільного самоврядування особистості після відбування терміну покарання, відповідно до другої складової запропонованого нами раніше системо-комплексу «Системи вольової саморегуляції особистості» [2; 5].

Мета дослідження: визначити рівні сформованості здатності до довільного самоврядування особистості після відбування терміну покарання та провести аналіз даних за віковими показниками груп досліджуваних.

Дослідження проводилися на базі трьох центрів реінтеграції бездомних осіб Харківської області, різних форм власності. Вибірка дослідження складає загальною кількістю – 100 осіб чоловічої статі (перші шість місяців після звільнення від відбування покарання).

Використовуючи «Систему вольової саморегуляції особистості» нами виявлені і оцінені показники за допомогою методики «Здатність до самоврядування», розробленої М. М. Пейсаховим яка визначає рівні сформованості здатності до довільного самоврядування особистості (високий, середній, низький). Довільне самоврядування нами розглядається як складова частина вольової саморегуляції особистості. Як на думку М. М. Пейсахова, повний цикл довільного самоврядування складається із восьми субшкал, а саме: 1) аналіз протиріч або орієнтування в ситуації; 2) прогнозування; 3) цілепокладання; 4) планування; 5) критерії оцінки якості; 6) прийняття рішення; 7) самоконтроль; 8) корекція. У своїй суку-

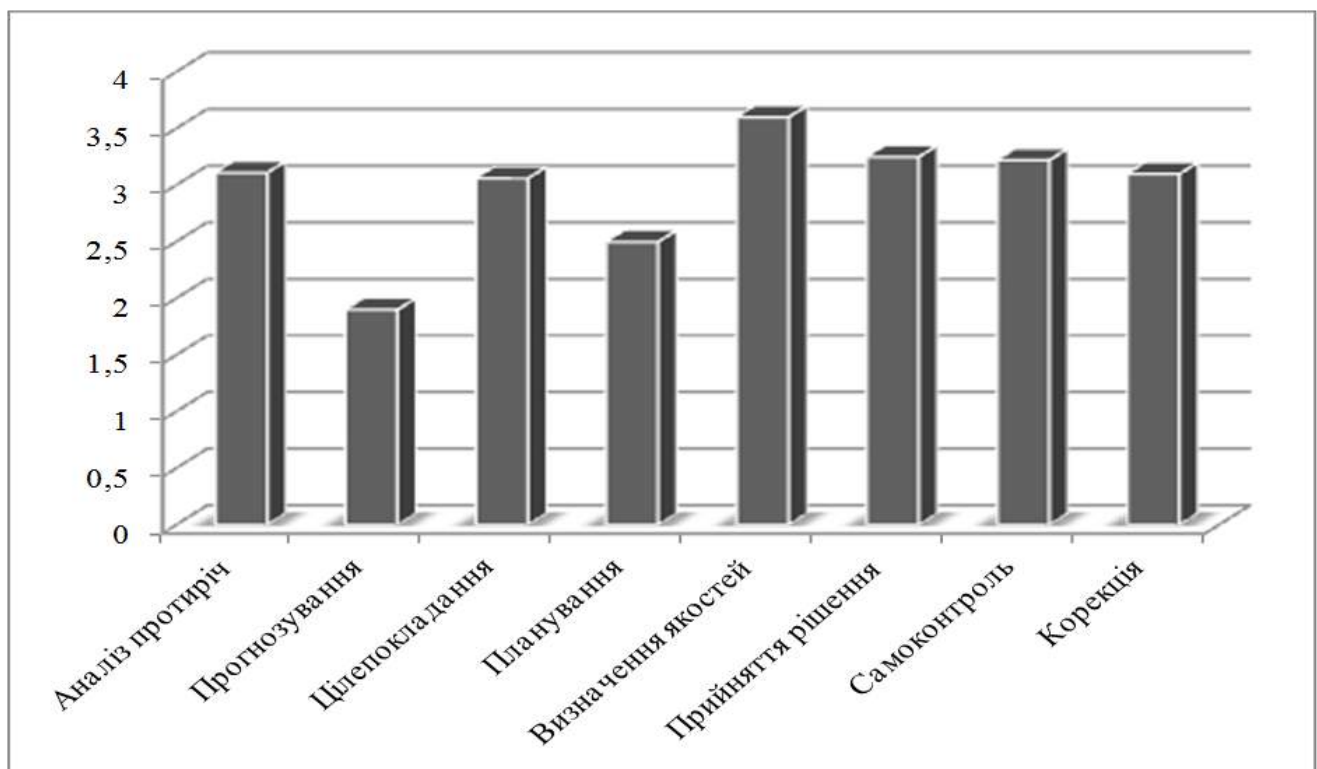
пності ці показники субшкал розкривають здатність суб'єкта до керування своєю поведінкою в аспекті діяльнісного підходу. Як на думку автора, окремі показники являють собою певні етапи циклу здійснення довільного самоврядування. Недостатній розвиток того чи іншого компоненту (етапу), із всього циклу, має негативно вплинути на подальші етапи та на весь процес самоврядування особистості.

У нашій вибірці досліджуваних, був визначений загальний показник здатності до самоврядування, який становить – 23,81 тестових бали, що відповідає середньому рівню сформованості, в нижній частині діапазону за

тестовими нормами. Це свідчить про те, що для більшості досліджуваних характерним є загалом невисокий рівень сформованості довільного самоврядування девіантної особистості.

На рисунку 1 наочно відображено порівняння вираженості середніх показників досліджуваних за субшкалами методики «Здатність до самоврядування».

Відповідно до всієї вибірки досліджуваних, середній показник за шкалою «Визначення критеріїв оцінки якостей» складає 3,62 тестових бали, що відповідає ледве вищому показнику середнього рівня сформо-

Рис. 1. Вираженість середніх показників досліджуваних щодо здатності до довільного самоврядування особистості.

ваності – найбільш високий показник порівняно з іншими показниками субшкал. Це означає, що за даним критерієм більшість досліджуваних можуть оцінити успіхи щодо реалізації плану, але не завжди система оцінок відповідає ресурсам, практичним діям і вчинкам девіантної особистості.

Також достатньо виразні для всієї вибірки досліджуваних такі показники за субшкалами, як «Прийняття рішення» (3,25 бали), «Самоконтроль» (3,22 бали), «Корекція» (3,1 бали), «Аналіз протиріч» (3,11 бали) і «Цілепокладання» (3,06 бали). Всі ці показники виражають середній рівень сформованості складових щодо здатності до довільного самоврядування особистості.

Можна вважати, що в досліджуваних нашої вибірки серед показників самоврядування найбільш розвинута здатність визначати для себе ті критерії, за якими можна оцінити ступінь успішності своїх дій та досягнення певної мети. Тим самим досліджувані здатні призначати собі конкретні «маркери», які оцінюють успіх чи неуспіх їхніх дій.

Також, для досліджуваних нашої вибірки, характерною є достатня сформованість здатності переходити від плану до дій. Це передбачає визначення часу, коли саме слід переходити до реалізації цього плану й оцінку можливостей наявності умов для цього. Дані показники дають можливість стверджувати, що досліджувані прагнуть знайти оптимальне рішення яке передбачає поєднання сміливості

і обачності в різних видах діяльності.

Крім того, для досліджуваних нашої вибірки, характерною є достатня сформованість здатності контролювати хід своїх дій, своєї поведінки, спроможність надати собі інформацію про зворотній зв'язок, а саме: чи йде все добре і за планом? Чи немає помилок у моїх вчинках?

Інтерпретація показників за даними субшкалами даної методики у порівнянні з результатами, отриманими за методикою «Дослідження вольової саморегуляції особистості» (А. Г. Зверкова, Є. В. Ейдмана), згідно з якою у досліджуваних також достатньо сформовані такі якості, як наполегливість та самовладання. Тому підтверджується інформація про те, що за показниками даних субшкал двох методик, вольова саморегуляція досліджуваних пов'язана із здатністю до довільного самоврядування девіантної особистості і становить загалом середньому рівню сформованості [5].

Разом із тим виявлено, що для досліджуваних нашої вибірки, за показниками субшкал «Прогнозування» і «Планування» отримано помітно менш виражені результати, що свідчить про те, що їхній *рівень сформованості є низьким* (середні показники складають відповідно 1,95 і 2,5 тестових бали).

Це означає, що досліджувані загалом за даними показниками субшкал не здатні формувати *модель-прогноз*, яка оснований на аналізі минулого і сьогодення, на аналізі протиріч

між минулим і сьогоденням. Здійснювати необхідну рефлексію, щоб прогнозувати майбутнє, яким чином можуть розгортатися події та до яких наслідків призведуть ті чи інші вчинки.

Також в досліджуваних недостатньо сформована здатність логічного *планування* своїх дій, розуміння того, що для досягнення мети необхідно володіти певними засобами які дозволяють її досягнути.

Таким чином виявлено, що саме *низький рівень сформованості* за показниками субшкал «Прогнозування» і «Планування» у структурі складових *довільного самоврядування* особистості і, ускладнює процес ресоціалізації особистості у сучасному суспільстві після відбування терміну покарання. Це також є *важливою психологічною особливістю* у структурі складових *довільного самовряду-*

вання девіантної особистості і буде враховуватися при проведенні в подальшому відповідної психокорекційної програми.

Порівняння результатів в різних вікових групах досліджуваних за методикою «Здатність до самоврядування», розроблений М. М. Пейсаховим виявило, що за декількома діагностичними шкалами відмінності більш помітні ніж за іншими. Порівняння результатів довільного самоврядування особистості, в різних вікових групах досліджуваних (середнє значення та стандартне відхилення), наочно відображені в Таблиці 1.

В Таблиці 1 містяться дані про вираженість показників субшкал складової довільного самоврядування і загальний показник самоврядування особистості у середніх значеннях та стандартному відхиленні.

За отриманими даними виявлені певні

Таблиця 1

Порівняння результатів довільного самоврядування особистості в різних вікових групах досліджуваних

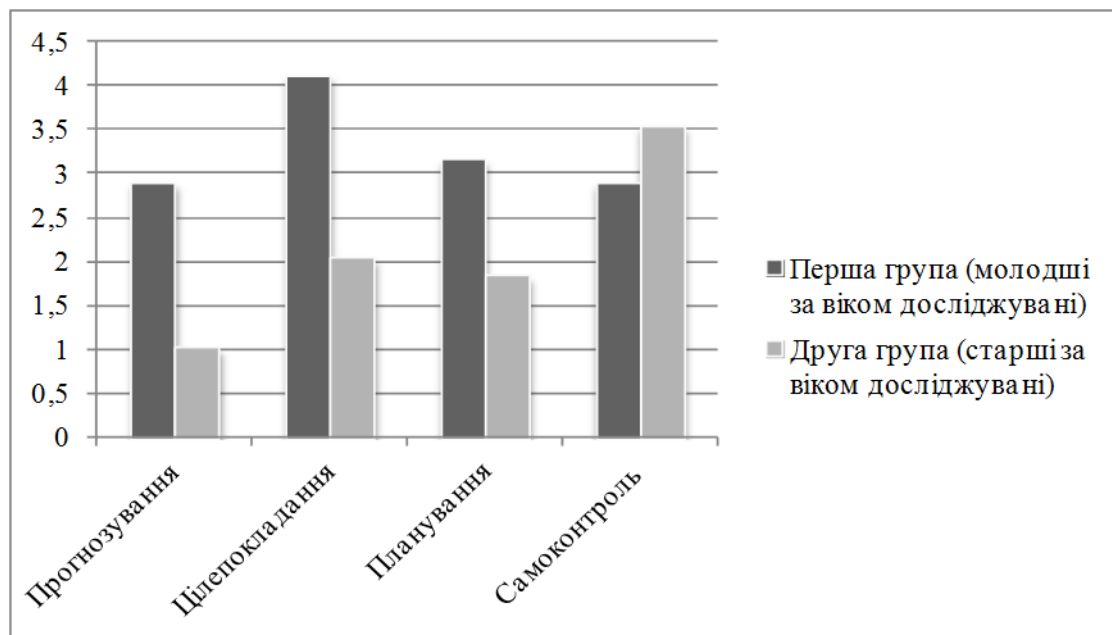
№ з/п	Довільне самоврядування	Перша група		Друга група	
		М	σ	М	σ
1.	Аналіз протиріч	3,14	0,86	3,08	0,99
2.	Прогнозування	2,9	1,37	1,02	0,1
3.	Цілепокладання	4,12	1,35	2,04	0,2
4.	Планування	3,16	1,68	1,84	0,93
5.	Критерії оцінки якості	3,62	1,38	3,62	1,45
6.	Прийняття рішення	3,5	1,28	3,06	0,3
7.	Самоконтроль	2,9	1,2	3,54	0,47
8.	Корекція	3,2	1,5	3,1	0,5
9.	Загальна шкала	26,54	8,56	21,08	3,94

відмінності між двома групами досліджуваних. Зокрема, якщо брати до уваги відповідні субшкали складової довільного самоврядування особистості, за якими виявлено найнижчі результати для всієї вибірки досліджуваних, то виявлено помітні відмінності між групами, а саме: за показником субшкали «Прогнозування» різниця між двома групами досліджуваних складає 1,88 тестових бали. Це говорить про те, що молодші за віком досліджувані частіше намагаються отримати відповіді на питання: чи можна щось змінити у своєму житті? Що може змінитися, якщо я буду втручатися в хід подій свого життя? За показником субшкали «Планування» різниця між двома групами досліджуваних складає 1,32 бали. Це означає, що в старшій групі досліджуваних значно нижчі показники здатності до прогнозування та планування своїх дій. Якщо в молодшій групі досліджуваних ці якості за своїм рівнем сформованості знаходяться на межі середнього рівня відповідно до тестових норм, то в старшій групі досліджуваних дані показники відповідають низькому рівню сформованості. А це значить, що старші за віком досліджувані у своїй більшості не можуть формувати модель засобів досягнення мети щодо послідовності їх застосування. Наступний показник, за яким помітно різняться дві групи досліджуваних, виявився показник субшкали «Цілепокладання», різниця складає 2,08 бали. Якщо в молодшій групі досліджуваних цей показник більш сформований і знаходиться на

межі середнього та високого рівнів сформованості, то в старшій групі цей показник знаходиться на низькому рівні сформованості відповідно до тестових норм. Це говорить про те, що старші за віком досліджувані у своїй більшості, не можуть сформувати суб'єктивну модель бажаного та належного, або переходу від припущення про принципову можливість провести зміни до припущення про ймовірні результати своєї діяльності.

Але, у другій групі (старші за віком) досліджувані загальний показник за субшкалою «Самоконтроль» вищий на 0,64 тестових бали, ніж у першій групі (молодші за віком) досліджувані, в обох групах це відповідає середньому рівню сформованості самоконтроля за тестовими нормами. У другій групі досліджуваних виразність показника знаходиться на більш високому рівні. Це можна пояснити тим, що життєвий досвід старших за віком досліджуваних, особливо в складних життєвих ситуаціях, дає можливість краще аналізувати інформацію про те, як йде виконання плану в реальному спілкуванні, поведінці, діяльності. Чи немає помилок у їх вчинках, поведінці. Вони мають середній та вище середнього рівні сформованості за субшкалою «Самоконтроль» у більшості досліджуваних другої групи.

Наочно, найбільш помітні відмінності між групами досліджуваних щодо показників здатності до довільного самоврядування особистості показано на Рис. 2.

Рис. 2. Порівняння найбільш значимих відмінностей між групами досліджуваних щодо показників довільного самоврядування особистості.

Тому середнє значення відображає скоріше тенденцію до розвитку того чи іншого показника довільного самоврядування із даної вибірки досліджуваних. Особливо висока дисперсія у досліджуваних груп за субшкалами: «Прогнозування», «Планування» і «Прийняття рішення». При цьому помітно вищі показники дисперсії у I групі досліджуваних. Разом із тим, у II групі досліджуваних, за рядом показників визначена дуже мала дисперсія, що теж може свідчити тільки про певні тенденції щодо проявлення тих чи інших характеристик.

Загалом можна констатувати про те, що за досліджуваними субшкалами, в обох групах досліджуваних, у окремих досліджуваних виявлена висока диференціація показників, а це говорить про те, що в деяких досліджуваних

загальний показник здатності до довільного самоврядування особистості має низький рівень сформованості, особливо це стосується старших за віком досліджуваних. Тому, необхідно буде виділити у окрему експериментальну групу досліджуваних з низьким рівнем сформованості досліджуваних якостей і проводити у майбутньому психокорекційну роботу, пов'язану з цілеспрямованим впливом на девіантну особистість з метою зміни (у необхідних випадках – формування) якостей особистості, що детермінують її антисоціальну поведінку.

Таким чином, порівняння результатів двох груп досліджуваних за методикою «Здатність до самоврядування», розробленої М. М. Пейсаховим, виявило необхідність про-

ведення відповідної психокорекційної програми по відношенню до певної категорії досліджуваних, а саме:

– у першій групі (молодші за віком) досліджувані загальний показник довільного самоврядування вищий, ніж у другій групі (старші за віком) досліджувані. Це говорить про те, що у першій групі досліджуваних він відповідає середньому рівню сформованості, а у другій групі досліджуваних він відповідає нижче середнього рівня сформованості за тестовими нормами. Але у першій групі досліджуваних виразність показника знаходиться на більш високому рівні сформованості, а це говорить про те, що більшість досліджуваних мають достатній рівень сформованості здатності до самоврядування, який адекватно виконує функцію регуляції актуальної дії;

– загалом середні показники за субшкалами: «Прогнозування», «Цілепокладання», «Планування» вищі у першій групі (молодші за віком) досліджуваних. Це говорить про те, що у більшості молодших за віком досліджуваних, ці показники більш сформовані і знаходяться на межі середнього та вище середнього рівнів сформованості. У другій групі (старші за віком) досліджувані дані показники, у більшості досліджуваних, знаходяться на низькому рівні сформованості відповідно до тестових норм;

– визначені середні показники за субшкалою «Самоконтроль» вищі у другій групі (старші за віком) досліджуваних на 0,64 тес-

тових бали, ніж у першій групі (молодші за віком) досліджуваних, в обох групах це відповідає середньому рівню сформованості самоконтроля за тестовими нормами. У другій групі досліджуваних виразність показника знаходиться на більш високому рівні. Це можна пояснити тим, що життєвий досвід старших за віком досліджуваних, особливо в складних життєвих ситуаціях, дає можливість краще аналізувати інформацію про те, як йде виконання плану в реальному спілкуванні, поведінці, діяльності. Чи немає помилок у їх вчинках, поведінці. Вони мають середній та вище середнього рівні сформованості за субшкалою «Самоконтроль» у більшості досліджуваних другої групи.

Таким чином виявлено, що у більшості досліджуваних саме *низький рівень сформованості за показниками субшкал: «Прогнозування», «Цілепокладання», «Планування», особливо у старших за віком досліджуваних, та за низьким показником субшкали «Самоконтроль» у молодших за віком досліджуваних, ускладнює процес соціальної реабілітації особистості у сучасному суспільстві після відбування терміну покарання. Це і є характерною і важливою психологічною особливістю особистості після відбування покарання і вона взята під особливий контроль при проведенні в подальшому відповідної психокорекційної програми пов'язаної з цілеспрямованим впливом на девіантну особистість з метою зміни (у необхідних випадках – фор-*

мування) якостей особистості, що детермінують її антисоціальну поведінку.

Перспективою наших подальших досліджень є визначення результативності, створеної нами, «Програми психологічної корекції соціальної реабілітації особистості після звільнення від відбування терміну покарання».

Перелік використаних джерел:

1. *Лактіонов О. М.* Основи пенітенціарної психології: [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / О. М. Лактіонов., Н. П. Крейдун, А. В. Сорока, та ін. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. – 150 с.
2. *Сорока А. В.* Програми дослідження розвитку ефективності соціальної адаптації особистості після звільнення із пенітенціарних установ /А. В. Сорока // Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Частина II. – Х.: НУЦЗУ, 2013. – С. 330–337.
3. *Сорока А. В.* Особливості показників базових переконань бездомної особи після звільнення від відбування покарання. /А. В. Сорока // Вісн. Харк. нац. ун. імені В. Н. Каразіна. Збірник наукових праць. – № 1095. – Серія: Психологія. – 2014. Вип. 53. – С.233-237.
4. *Сорока А. В.* Системний підхід щодо ресоціалізації особистості після звільнення від відбування покарання. /А. В. Сорока // Вісн. Харк. нац. ун. імені В. Н. Каразіна. Збірник наукових праць. – Серія «Психологія». Вип. 58. – 2015. – С. 147-151.
5. *Сорока А. В.* Психологічні особливості вольової саморегуляції девіантної особистості. /А. В. Сорока // Вісн. Харк. нац. ун. імені В. Н. Каразіна. Збірник наукових праць. – Серія «Психологія». Вип. 59. – 2016. – С. 127-131.

References (Transliteration):

1. *Laktionov A. M.* Osnovi penitenciarnej psychology: [train aid for the students of higher educational establishments] /A. M. Laktionov, N. P. Krejdun, A.V.Soroka, S. I. Skokov- X. : HNU imeni V. N. Karazina, 2007. – 150s.
2. *Soroka A. V.* Programs of research of development of efficiency of social adaptation of personality after liberation from penitenciarnej establishments /A. V. Soroka // Problems of extreme and crisis psychology. Collection of scientific labours. Producing 14. Part II – Kharkiv.: НУЦЗУ, 2013. – P. 330-337.
3. *Soroka A. V.* Features of indexes of base persuasions of homeless person are after a release from serving of punishment. /A. V. Soroka //Announcer Kharkiv national university imeni V.N.Karazina. Collection of scientific labours. – № 1095. – Series: "Psychology". Producing 53. – 2014. – P. 233-237.
4. *Soroka A. V.* Systematic approach to individual resocialization after release from punishment. /A. V. Soroka // Visn. Hark. nat. Univ. imeni V. N. Karazina. Series: "Psychology". Producing 58. – 2015. – P. 147-151.
5. *Soroka A. V.* Psychological features volevoy samorehulyatsy devyantnoy personality. /A. V. Soroka // Visn. Hark. nat. Univ. imeni V. N. Karazina. Series: "Psychology". Producing 59. – 2016. – P. 127-131.

Soroka Anatoliy

Ph.D., Associate Professor, Department of Applied Psychology at V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv (Ukraine)

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF SELF-GOVERNMENT PERSON AFTER SERVING HIS SENTENCE

ABSTRACT

In this paper we consider psychological features of a deviant personality ability to arbitrary governing, according to the second part of the proposed earlier systems-complex «self-regulation system of a willed person» [2; 5].

Objective: to determine levels of deviant personality ability to arbitrary government and to analyze the data according to the age groups studied indicators.

The studies were conducted at three reintegration centers of homeless in Kharkiv region, of different ownership. The sample consists of the total number - 100 males (first six months after release from punishment).

Using «self-regulation system of a willed person» we identified and assessed performance using the technique «capacity for self-governing», developed by M. Peysahov that determines levels of ability to random individual governing (high, medium, low).

Thus it was revealed that most of the studied have the low level of development in terms of subscale «Bet», «Targeting», «Planning», especially in older subjects and at low subscale «Self» in younger subjects make it difficult the process of resocialization of an individual in society after serving the sentence. This is a characteristic and important feature of psychological deviant personality and he is taken under special control in the course of further appropriate psycho programs related to a deliberate action on deviant personali-

ty to the change (where appropriate - form) of a personality traits that determine is antisocial behaviour .

The prospect of our further research is to determine the impact, we have created «Psychological correction programs of social rehabilitation of the person after his release from serving of the sentence».

Keywords: system of complex, active approach, the ability to arbitrarily self-government person, psychodiagnostic program, resocialization of the individual.

Сорока Анатолий Владимирович

Кандидат психологических наук, доцент, доцент кафедры прикладной психологии, Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, г. Харьков (Украина)

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОИЗВОЛЬНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ ПОСЛЕ ОТБЫВАНИЯ СРОКА НАКАЗАНИЯ

Аннотация. Психологические особенности произвольного самоуправления личности после отбывания срока наказания. В статье представлены результаты исследования особенностей произвольного самоуправления личности после отбывания срока наказания в соответствии с выполнением предложенного нами раннее системо-комплекса [2; 5]. Используя «Систему волевой саморегуляции личности» нами выявлены и оценены показатели с

помощью методики «Способность к самоуправлению», разработанная М. М. Пейсаховым которая определяет уровни сформированности способности к произвольному самоуправлению личности (высокий, средний, низкий). Произвольное самоуправление нами рассматривается как составная часть волевой саморегуляции личности. В своей совокупности, показатели субшкал методики, раскрывают способность субъекта к управлению своим поведением в аспекте деятельностного подхода. Недостаточное развитие того или иного компонента (этапа), с всего цикла, имеет негативное влияние на дальнейшие этапы и на весь процесс самоуправления личности.

Нами также выявлены особенности произвольного самоуправления в различных возрастных группах исследуемых после отбывания срока наказания с целью их оптимизации ресоциализации в обществе.

Ключевые слова: системо-комплекс, деятельный подход, произвольное самоуправление личности, психодиагностическая программа, ресоциализация личности.